

Проблеми мови богослужіння та національної ідентифікації в служінні митрополита Василя Липківського

протоієрей Сергій Урста, Євген Нікольський

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2019-7-63>

У статті аналізується ситуація, пов'язана з введенням української мови в богослужіння та інші аспекти побудови національної церкви. У цьому контексті аналізуються окремі моменти з архієпископської діяльності митрополита Василя (Липківського). Зазначається, що із часу мученицької смерті митрополита Василя пройшло 70 років. За цей час Україна стала незалежною країною, однак ті проблеми, за вирішення яких митрополит Василь Липківський прийняв мученицьку смерть, так і залишаються тупиковими. Так, православним України досі бракує єдності – частина нашого православ'я все ще з'єднана (як кайданами) з церквою імперською, церквою іншої держави! І кінець цієї ненормальної ситуації вельми важко передбачити. За часів Василя Липківського на перешкоді утвердження УАПЦ стояли Російська Православна Церква і більшовицька влада. Ієрархи і прихильники РПЦ наголошували на «неканонічності» української автокефалії, більшовики на її «контрреволюційності». Митрополит відкидав обидва аргументи. Зокрема, в дискусіях щодо церковного устрою він наголошував, що Російська Православна Церква не випадково звертає увагу на церковні канони. Проте в обставинах загальних істотних змін у житті замість монархічно-церковного устрою потрібно заснувати народоправний устрій. Здавалось би, більшовицька влада не сприймала Автокефальну Церкву з принципово інших причин, ніж РПЦ. Насправді існувало глибоке спільне підґрунтя, що об'єднувало більшовиків і російських церковників у їх непримиренному ставленні до УАПЦ. Народноправність автокефалістів лякала як РПЦ, так і більшовиків. Комуністи не могли дозволити існування УАПЦ, бо вона була духовною інституцією, непідконтрольною владі. Для них було неприпустимо, щоб українці почали самоорганізовуватися на духовній основі й згадувати, що вони є окремою від росіян етнічною спільнотою зі своєю історією, культурою, звичаями, Церквою, і щоб вони, зрештою, зверталися до Бога власною мовою.

Ключові слова: УАПЦ-1, Василь Липківський, богослужбова мова, українізація православ'я, національні традиції, забобони, свобода і віра.

Постанова научної проблеми. Російська революція 1917 року та розвал російської імперії стали поштовхом для національного підйому в Україні. Почався процес відродження України й Української Православної Церкви. Розгортання українського національно-політичного руху спонукало свідому частину українського православного духовництва й пастви ставити на порядок денний вимоги відродження національних засад у церковному житті. Приклад Грузинської Православної Церкви, яка невдовзі проголосила себе автокефальною, слугував цілком ясным орієнтиром. Отже, у цей час почалась боротьба за духовне визволення українців, за створення єдиної Помісної Української Православної Церкви. Але на перешкоді утвердження УАПЦ стояли Російська Православна Церква та більшовицька влада. І в цій нелегкій боротьбі постала постать Василя Липківського – пастиря, провідника й очільника українського національного церковного руху доби Розстріляного Відродження, митрополита Української Автокефальної Православної Церкви 1920-х років. А одними з найактуальніших аспектів у боротьбі за встановлення національної церкви в Україні стали проблеми мови богослужіння і противодії агресії з боку Російської Православної церкви та більшовицької влади.

Мета статті. Постать митрополита Василя Липківського незмінно привертала увагу як прибічників, так і опонентів та недругів. «Народний Митрополит» – таке високе почесне звання здобув Василь Липківський (1864-1937) у самовідданному служінні на ниві духовного просвітництва церковного визволення рідного народу. Проте чомусь у теперішній Україні ім'я Василя Липківського не відоме широкому загалу православної церкви. В даний час недостатньо розкриті і проаналізовані соціокультурні та пастирські аспекти діяльності митрополита Василя. У цій статті ми розкриємо деякі з них.

Основний виклад матеріалу. Після обрання на посаду предстоятеля УАПЦ у 1921 році митрополит Василь Липківський поставив питання, що стосуються не тільки традиційних християнських цінностей, а й проблем самоідентифікації УАПЦ та української мови в богослужінні. Відзначимо, що багато тих проблем і застарілі мен-

тальні установки, з яким святитель Василь зіткнувся в ході своєї діяльності залишаються актуальними і нині.

Першим архіпастирським посланням, яким благословив вірних і всю Українську Церкву не начальницьким, а щирим, рідним, отцівським благословенням, митрополит Василь Липківський звернувся 23 жовтня 1921 року. Поряд з православною вірою і християнською любов'ю провідним мотивом у ньому виведено

«святую християнську надію, надію живу і радісну на відновлення життя нашого воскресіння Христа із мертвих... Нехай не в'яне ця надія в нас при всяких бідах і напастях земних, – закликає Василь Липківський. – Батьки наші не втрачали надії на Христа в самих тяжких обставинах життя, не втрачайте ж її тепер, коли світ волі перед вами засяє!»¹.

Всеукраїнський Православний Церковний Собор і утворення УАПЦ справили на українське суспільство дуже сильне враження. Як зазначив Василь Липківський, слідом за київською інтелігенцією люди, які вже давно відійшли від старої церкви, пригорнулися душею до Української Церкви, яка так рішуче порвала зі старою закостенілою системою. До Києва рушило з усіх кінців України чимало людей, щоб почути українську відправу, побачити «свою, народну» ієрархію.

«А скільки раптом з'явилося ставлеників на священство! Учителство, правники, кооператори, люди вищої освіти, що, як казали, нізащо не погодились би прийняти священство від старого єпископату, з великою побожністю приймали висвяту від «нової, народної» благодаті, – писав Василь Липківський, – з усіх боків потекли до Києва кандидати на висвяту... І ця благодать линула повним джерелом, великою рікою»².

¹ Мартирологія Українських Церков: У 4 т. Т.1. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич і О. Воронин. Торонто, Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. С. 130.

² Липківський В., митрополит. Історія Української Православної церкви. Розділ 7: відродження української Церкви / В. Липківський. Вінніпег (Канада) : Накладом фундації Івана гришука, 1961. С. 53.

І далі: *«Протягом двох місяців після Собору прийшлося висвятити тільки в Києві не менше як 200 священників і стільки ж дияконів... А спинити цього напливу аж ніяк не можна було; це було щось стихійне, це було щось подібне до перших днів після зшестя Святого Духа на Церкву Христову...»*³.

Наступний 1922 рік був для митрополита часом великої праці в справі розбудови Української Автокефальної Православної Церкви. Він сам діяв у відповідності до настанов, які давав своїм сподвижникам. Так, виступаючи на черговому засіданні Малої Ради ВПЦР 1 січня 1922 року, він, вітаючи її членів з Новим роком

*«висловив бажання, щоб в серцях наших працівників не вгасав вогонь до своєї справи. Ми вийшли на тяжку боротьбу під час страшної хуртовини і непогоди. Але Бог допоможе нам зробити таку роботу, яку в інші часи не під силу виконати і в 300 років»*⁴.

Віра і воля проводиря УАПЦ були надзвичайними.

Хуртовина й непогода, про які говорив митрополит Василь Липківський, була не лише образом красномовності. Українська Церква поставала в обставинах зусібічного протистояння, в якому поєднувалися різноманітні *«утиски більшовицької влади та запеклість старого російського духівництва»*⁵.

Адже, оголосивши боротьбу з єпископсько-єрархічним устроєм, утворивши єпископат всесоборною висвятою без участі єпископів, Всеукраїнський Собор викликав проти себе страшенну ворожість з боку тихонівського єпископату. Уже не українська мова в церкві, навіть не автокефалія стали предметом нападів на Українську Церкву з боку російського єпископату, – це вже відійшло назад, – а

³ Липківський В., митрополит. Історія Української Православної церкви. Розділ 7: відродження української Церкви / В. Липківський. - Вінніпег (Канада): Накладом фундації Івана Гришука, 1961. С. 53

⁴ Митрополит Василь Липківський: матеріали до біографії: З фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Упоряд. Л. Пилявець. К., 1993. С. 294.

⁵ Зінченко А. «Ця влада не від бога, а від дракона»: ДПУ-НКВД проти свободи совісті. Вітчизна. 1991. №4. С. 157.

всю свою ворожість вони повернули на утворення Собором українського єпископату без участі єпископського рукоположення. Цим, вони казали, Собор ніби розірвав ту золоту нитку апостольського наступництва, яка ніби тягнеться через усі віки від апостолів через єпископів в церкві як єдина провідниця благодаті і коли її розірвати, то припиниться благодать, церква стане безблагодатною.

На цій підставі «тихонівські» єпископи зразу оголосили, що УАПЦ безблагодатна, що її митрополит та єпископи висвячені не через єпископське рукоположення і недійсні; що таїнства і треби, що їх виконують ці єпископи і поставлені ними священники, – це нікчемні блюзнірські вчинки і не мають в собі благодаті. Одним словом, УАПЦ ще більше єретична церква, ніж протестантська і всяка інша, бо вона обдурює християн зовнішністю православ'я, а благодаті ніби вже немає. Але цікаво, що визнавши за Українською Церквою таку єретичність, єпископи так і не наважилися оголосити їй анафему. Навіть більше – в 1922 році відбувся в Києві собор «тихонівської» церкви і цей собор ухвалив увійти в порозуміння з УАПЦ, для чого обрав від себе 5 представників і навіть утворити спеціальну комісію з порозуміння, правда, чомусь ця комісія так і не була утворена.

А про руйнівні антицерковні заходи більшовицького режиму митрополит писав, зокрема єпископові Миколі Борецькому в листі від 2 липня 1922 року: «... найбільш видатна тепер новина – це розвал Московської церкви»⁶. Зі змісту повідомлення видно, що Липківський бачить у тому втручання позацерковних сил:

«Патріарха там скинуто, а його місце заступило якесь «Временне управління»... Це «управління» працює за згодою (а може й більше) совітської влади і є одверто комунальна церковна інституція. Нас, нашої Церкви вони, безумовно, не визнають»⁷.

⁶ Листи В. Липківського до М. Борецького. Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18 вересня 2008 р. Вінниця, 2008. Лист від 13 березня 1923 р. С. 315.

⁷ Там само. С.315.

Але з найбільшою ворожістю поставилося до Української Церкви та її єпископату чернецтво-ченці і черниці, які через свою темну несвідомість, нетерпимість та і тому, що Всеукраїнський Собор висловив побажання про їх перетворення в напрямку первісних чернечих релігійно-трудових громад. У своїх монастирях вони все одно не залишились, розійшлися між народ і скрізь з фанатизмом підбурювали народ проти Української церкви, залякуючи пеклом тих, хто хоч зайде на відправу українською мовою. Та не рідко, а все ж траплялись свідомі приєднання поважних і освічених священників. Приєднались до УАПЦ і деякі ченці, як, наприклад, лаврський архidiaкон Сильвестр (Перепелиця), монах Ісайя (Кондратенко).

Митрополит Василь умів проповідувати слово Боже, говорити про насущні життєві справи, гуртувати вірян довкола Української церкви. Те, що він був блискучим проповідником, визнавали навіть функціонери ЧК, атестуючи його як *«фанатичного агітатора за українізацію»*. Він, не остерігаючись говорив: *«Стійте за українізацію Церкви твердо, не бійтесь ніяких арештів, ніяких ЧК, вони скоро самі згинуть»*⁸. Під час однієї відправи митрополит виголосив три проповіді – на початку, в середині, і в кінці Служби, *«що є вже не релігійною співбесідою, а агітацією»*⁹, – нарікав функціонер. Яскраво проходили відвідини митрополитом своєї пастви: великі зібрання людей хотіли бачити його, чути його натхненне слово. Літописи парафій, у яких побував митрополит Василь Липківський, одноставно з неабияким теплом згадують про його відвідини. Силу духовного впливу особи самого митрополита засвідчено в багатьох спогадах сучасників.

Віряни багатьох парафій всієї України хотіли бачити свого народного митрополита, хотіли чути його. І тому митрополитові Василю вже через два тижні після Всеукраїнського Собору прийшлося почати свою подорож по селах і містах всієї України. Лише на короткий час вертався він до Києва, щоб зараз знову їхати за

⁸ Митрополит Василь Липківський: матеріали до біографії: З фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Упоряд. А. Пилявець. К., 1993. С. 36.

⁹ Там само. 36.

вимогою людності. І скрізь зустрічав він велике релігійне національне піднесення. Народ з процесією виходив за село назустріч. Часто коло хатів на вулиці стояли з хлібом, вщерть наповняли церкву, незважаючи ні на яку погоду, і з буднього дня робили велике свято. Рідна мова з уст митрополита, посвята священників, єпископів на місцях робили велике враження: народ справляв великі обіди, на яких бувала майже вся парафія, і це скрізь – чи на Поділлі, чи на Київщині, чи десь на Чернігівщині чи Слобожанщині. І це в той час, коли в більшості парафій були ще слов'янські священники, ворожі до Української Церкви, що не визнавали її ієрархії. Народ сам проти їх волі проводив урочисту зустріч, залишав буденну працю, часто тут же збирався на збори, робив приговор про утворення української парафії, про усунення слов'янського священника. Часом було звернеться митрополит з порадою:

«Може б ви залишили старого священника, якщо він добрий чоловік, може б впросили його, щоб погодився приєднатися до Української Церкви». «Та він чоловік нічого, – кажуть, – може б і погодився, та він прагне старої благодаті, а ми хочемо нової»¹⁰.

Становлення Української Церкви відбувалося в драматичній боротьбі зі старими шовіністичними силами в Російській Православній Церкві, які спирались на неосвіченість значної частини вірян, поєднану з низьким рівнем національної ідентичності. *«Серед великого піднесення і радості одних, – відзначав В. Липківський, – помітно було ворожі погляди, а то й вигуки других»¹¹.*

Рівень культурної та релігійної свідомості простолюддя характеризує, зокрема, те, що поділ між вірянами проходив зовсім не з причини соборного обрання єпископату УАПЦ і спробу набуття її ієрархами благодаті через нетрадиційну висвяту, проведену покладанням рук ієреїв. Народ ділила головним чином мова, якою мовою

¹⁰ Митрополит Василь Липківський. Відродження церкви в Україні 1917-1930. Українське видавництво «Добра книжка». 160 випуск. Торонто 1959 р. С.70.

¹¹ Липківський В., митрополит. Історія Української Православної церкви. Розділ 7: відродження української Церкви/В. Липківський. Вінніпег (Канада): Накладом фундації Івана Гришука, 1961. С.54.

мусить провадитися Служба Божа: українською, чи слов'янською. Коли між духівництвом ішов поділ на «тихонівців» – «канонічних» і «самосвятів» – «безблагодатних», то народ поділявся на «українців» і «слов'ян», «слов'яністів». Тому й єпископів і священників народ називав або «українськими», або «слов'янськими»¹². І далі: «Народ український до того вже справді опустився, що сам свою мову вважав мужицькою, негідною молитви, і думав, що лише молитва слов'янською мовою приємна Богові»¹³. Особливо це стосувалося жіноцтва:

*«бабка вже з української парафії на десяте село йде, щоб відправити панахиду по своєму небіжчикові, або молебень слов'янською мовою; їй здається, що панахида або молебень українською мовою не так дійде до Бога»*¹⁴.

Митрополит навів приклад такого ставлення до мови богослужіння серед священників: панотець з міста Липівця, дуже поважна і побожна людина, приєднався було до УАПЦ, але ніяк не визнавав української відправи. Цей священник приїздив до владики Василя з проханням дозволити йому правити слов'янською мовою, коли ж митрополит не погодилася, він відійшов від УАПЦ.

Однак, проблеми церковного будівництва не обмежилися тільки питаннями мови богослужіння. Іншим аспектом боротьби через Слово стала полеміка з ідеологічних опонентів. Тому проповідники і благовісники, духівництво та єпископат УАПЦ надихалися потужними імпульсами національного відродження і церковно-визвольного руху. УАПЦ змогла виставити ціле гроно блискучих проповідників та полемістів, яким довелося виступати не лише в колі своїх прихильників, але й в одверто ворожому середовищі. Серед них особливо яскравим даром відзначався сам Василь Липківський. Його слово було закличним і пристрасним, його прагнули почути

¹² Липківський В., митрополит. Історія Української Православної церкви. Розділ 7: відродження української Церкви / В. Липківський. Вінніпег (Канада): Накладом фундації Івана гришука, 1961. С.54.

¹³ Там само. С. 55.

¹⁴ Там само. С.55.

тисячі вірних. Про це свідчать як численні спогади, літописи парафій УАПЦ першої половини 1920-х років.

Митрополитове слово розбивало ідеологічні конструкти офіційних пропагандистів.

«Ще в 24 році мені прийшлося виступати проти антирелігійного професора Конторова на релігійному диспуті на заводі «Більшовик» на Шулявці, – згадував Василь Липківський, – і цей диспут так захопив людність, диспути перенесли і до Києва, відбуваючись майже в кожній інституції, багато при моїй участі, а найбільше при участі В.Чехівського, і наша Церква на цих диспутах виявляла себе з повною гідністю... Все це спричинилось до того, що моє благовістя, а також мій стан в УАПЦ, викликало багато ворогів проти мене з приводу моїх промов»¹⁵.

Слово Василя Липківського ставало впливовим чинником формування ідентичності українців, гноблених упродовж століть чужими церковними впливами, дурманом колоніальної ідеології, бездержавним поневірянням, морально-психологічними і статусними приниженнями на своїй-таки землі.

Юрій Бойко, професор Українського Вільного університету в Мюнхені, розглядає суспільне значення ідеології митрополита Василя Липківського в контексті ідеології українського націоналізму, вживаючи це поняття як синонім українського національного визволення чи національного патріотизму. Він зазначає, що після невдачі визвольних змагань 1917-1920 рр. у Великій Україні націоналізм дав ряд сильних паростків, породив чимало визначних діячів, його ідеологічні засади творчо виявлялися в різних сферах духовної діяльності. Він особливо наголошує, що ця ідеологія одночасно формувалася на всіх теренах проживання українців – як у Західній Україні та в еміграції, так і в Україні. Її плекали Євген Коновалець і Андрій Мельник, Микола Зціборський і Ярослав Оршан та інші

¹⁵ Митрополит Василь Липківський: матеріали до біографії: 3 фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Упоряд. Л. Пиливець. К., 1993. С.42

українські діячі. Цей ряд Ю. Бойко продовжує: митрополит Василь Липківський, режисер Лесь Курбас, письменники Микола Куліш, Григорій Косинка, Олекса Влизько, Володимир Гжинський, Борис Антоненко-Давидович. Як бачимо, і в цьому контексті митрополит Василь Липківський є серед найяскравіших постатей українського «Розстріляного Відродження». У митрополиті Василеві Липківському він бачить представника *«селянського українського націоналізму»*¹⁶.

Характерні риси митрополита Василя Липківського як духовного провідника національної Церкви, а також загальні його риси як особистості, тональність його спілкування з колегами у духовному служінні виразно виявляються, зокрема, в його листуванні з Гайсинським єпископом Миколою Борецьким. *«З великим задоволенням ми чуємо тут про вашу щиру працю на користь нашої церкви на Гайсинщині»*¹⁷, – читаємо в листі від 15 червня 1922 року. Тепле ставлення до єпископа Миколи відчувається і в наступних листах, митрополит радіє з успіхів Борецького на єпископському служінні: *«Дуже радий я був почути, що Ви з великим успіхом і бадьоро дивитесь на нашу справу»*¹⁸. Відповідаючи на запит єпископа Миколи про можливість перейти до іншої церковної округи, митрополит зазначає про вільні кафедри в Лубнах, Черкасах і ймовірно, у Вінниці. *«Потрібний єпископ в Липовець і Сквирі, але там (зосібна в Липівці) не з'ясоване матеріальне становище»*¹⁹, – з турботою пише Василь Липківський. І радить: *«Мені здається, при сучасних тяжких умовах краще не зриватися з місця. Вас так люблять і шанують. А головне тепер – гарні обставини і відношення: де вони є, від них не варт відходити»*²⁰.

¹⁶ Бойко Ю. Митрополит Василь Липківський (в його Проповідях) / Ю. Бойко // Церква й життя. 1975. №2. С. 15-18; №3. С. 16.

¹⁷ Листи В. Липківського до М. Борецького. // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18 вересня 2008 р. Вінниця, 2008. Лист від 13 березня 1923р. С. 316.

¹⁸ Там само. С. 316.

¹⁹ Там само. С. 316.

²⁰ Там само. С. 316.

З ним ділиться також про це, що УАПЦ здобула авторитет серед православних українців за кордоном: *«З нами хочуть звести зв'язок українці Америки і на своєму соборі в Чикаго постановити рахувати себе частиною Української Автокефальної Церкви»*²¹. У зв'язку з цим постало й питання про відрядження до Америки делегації УАПЦ у складі єпископа, диякона й секретаря. ВПЦР ухвалила вирядити на служіння до Америки вінницького архієпископа Івана Теодоровича.

Український церковний рух мав виразно національний характер, тому попадав в поле зору політичних структур більшовицького режиму. Через це, а також через принципово антирелігійний характер більшовицької ідеології поширення впливу УАПЦ перебувало під пильним наглядом відкритих і таємних каральних структур режиму – ЧК, а згодом ГПУ. Утвердження більшовицької диктатури в Україні і боротьбу з національно-визвольним рухом забезпечував спеціальний орган – ВУЧК (Всеукраїнська Чрезвичайна Комісія), яку було створено в Україні, як філію Всеросійської ЧК.

Постановою від 22 березня 1922 року Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК), діючи за російським прикладом, скасував ВУЧК та її місцеві органи й утворив при Народному комісаріаті внутрішніх справ (НКВД) Державне політичне управління (ГПУ). Завданнями ГПУ було здійснення загального політичного нагляду і боротьба з політичною опозицією та національно-визвольним рухом, насаджування політичної агентури й збирання відомостей про політичні настрої в середовищі різних верств населення, забезпечення контролю над діяльністю релігійних спільнот. У зв'язку з утворенням СРСР (грудень 1922 р.) республіканські ГПУ підпорядковувалися загальносоюзному Об'єднаному державному політичному управлінню (ОГПУ).

Щирість митрополита, його відверте звернення до національної й політичної свідомості народу використовувалися недругами церкви, агентами ГПУ для наклепів і переслідувань. Так у листі від 15 березня 1923 року до єпископа Борецького митрополит Василь

²¹ Листи В. Липківського до М. Борецького // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18 вересня 2008 р. Вінниця, 2008. Лист від 13 березня 1923 р. С. 315.

повідомляє про вислання з Кам'янця єпископа Йосипа Оксіюка й про те, що і сам він зазнав арешту:

«В місті Богуславі під час подорожі мене заарештовано і посаджено в ГПУ по клеветі якогось славяниста чи комуніста і я пробув у в'язниці 3 тижні. Тільки в 1 неділю посту мене випущено до Києва, але і в Києві з мене взято підписку про невиїзд з Києва, до розбору мого діла. Можливо, що й моя справа закінчиться висилкою, як про це вже балакають живоцерковці»²².

Згодом митрополит згадував про це так:

«Коли мені в Богуславі читали мою промову в Богуславському соборі, за яку мене ніби заарештовано, я вжахнувся: ні одного слова з моєї дійсної промови в ній не було; якимсь не досить дотепним складачем було складено промову й приписано мені. Так і в інших випадках, де приводом для допиту були мої промови»²³.

У жовтні 1924 року округовим відділам ОГПУ був розісланий шифрований таємний циркуляр, яким зверталася увага на «дедалі зростаючий вплив серед українського населення т. зв. Української автокефальної церкви, очоленої Київським митрополитом Василієм Липківським»²⁴. Визнаючи значення УАПЦ як чільного національного осередку, ОГПУ вказувало, що Липківський і його сподвижники є

«потайними пропагандистами українського сепаратизму і не так прагнуть визволити від залежності від Московського патріархату деякі церковні парафії на Україні, як під цією завісою проповідують різні ворожі радвладі ідеї україн-

²² Листи В. Липківського до М. Борецького // Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18 вересня 2008 р. Вінниця, 2008. Лист від 13 березня 1923р. С.316.

²³ Митрополит Василь Липківський: матеріали до біографії: 3 фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Упоряд. Л. Пилявець. К., 1993. С.42.

²⁴ Мартирологія Українських Церков: У 4 т. Т.1. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич і О. Воронин. Торонто, Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. С.426.

ського націоналізму. Заклики гастролуючого Липківського до віруючих часто рябють гострими епітетами на адресу Московської патріархії, а в дійсності все вістря цієї пропаганди скеровано виключно на розпалювання ненависті серед українського населення проти російського народу»²⁵.

Як репресивний орган більшовицького режиму, ОГПУ вбачало в діяльності цієї церкви «особливо небезпечне значення для радянської влади»²⁶ і зажадало від округових відділів посилити нагляд за діяльністю духовництва та мирян УАПЦ й докладно інформувати про неї центральні органи. ГПУ вживало заходів для обмеження благовісницької діяльності духовництва УАПЦ, особливо ж її митрополита.

Василь Липківський, незважаючи на чинені перепони, подорожує Україною, проповідуючи Слово Боже українською мовою, несучи дух церковного й національного визволення.

«1924 року я зробив велику подорож з січня до березня на Липовечину, Бердичівчину, Уманичину, Гайсинчину, Братславчину, Вінницю та Миргородчину, Харків, Слобожанчину, Лохвищину... Але в липні з мене знову взято підписку про невиїзд, яку знято лише в січні 1925року»²⁷.

У 1925 році він побував в Одесі, їздив по Київщині, Коростенщині. У грудні того року з нього знову взято підписку про невиїзд, яка діяла і в наступні роки. За 6 років духовного очільництва в УАПЦ майже половину часу він перебував під заборобою виїзду, але при цьому відвідав 500 парафій різних міст і сіл України. Деякі з них-і кілька разів. Можна з певністю стверджувати, що завдяки подвижницькій праці митрополита Василя Липківського УАПЦ зросла й збереглася як цілісна церковна структура, всупереч руйнівним заходам, спланованим більшовицьким режимом.

²⁵ Мартирологія Українських Церков: У 4 т. Т.1. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич і О. Воронин. Торонто, Балтимор: Українське видавництво «Смолоскіп» ім. В. Симоненка, 1987. С. 426.

²⁶ Там само. С. 426

²⁷ Митрополит Василь Липківський: матеріали до біографії: 3 фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Упоряд. Л. Пиливець. К., 1993. С. 41.

В СРСР більшовицька влада проголосила відокремлення церкви від держави, але владні структури різних рівнів докладали цілеспрямованих зусиль для того, щоб розкласти церкву зсередини. Політико-організаційні та пропагандистські заходи більшовиків скеровувалися на те, щоб максимально обмежити вплив релігійних організацій (насамперед опозиційних до режиму), поступово їх демонтувати й перетворити суспільство на одноманітний атеїстичний заповідник, в якому ідеологія обмежувалась би лише офіційною комуністичною. Особливе занепокоєння режиму викликала УАПЦ як національна церква. Маючи на увазі руйнацію потужних впливів Російської патріаршої (тихонівської) церкви, яка відкрито проголосила свою опозиційність режимові, більшовицька влада на перших порах, у 1919-1920 рр., поставилася до української церкви терпимо. Коли ж ця влада закріпилася в Україні, вона, як пише митрополит Липківський, застала велику боротьбу Української церкви з Російською «тихонівською». ГПУ зразу вирішило використати цю боротьбу для руйнації «тихонівської» церкви, що в Україні цілком панувала. Запевне з цією метою рад-влада досить охоче зареєстровувала українські парафії в Києві і по селах, давала їм церкви, дозволяла собори і навіть Всеукраїнський Собор 1921 року. Але влада скоро спостерегла, що УАПЦ, руйнуючи «тихонівщину», сама виростає в міцну і для влади небезпечну гору: вона проголосила себе автокефальною, незалежною від Московського церковного уряду, а незалежність церковна криє в собі й думку про незалежність державну, вона дуже захоплює народ, а це для антицерковної влади найгірш неприємно; вона, нарешті, є національна, виховує народ в національній свідомості, а радянська влада проти всякої національної свідомості, особливо української. Отже, ГПУ зразу стало вживати на Україні тих заходів до розвалу «тихонівщини», що й на Московщині: перенесло на Україну обновленську церкву, сподіваючись, що вона буде бити разом і по «тихонівщині», і по автокефалії»²⁸.

²⁸ Липківський В., митрополит. Історія Української Православної церкви. Розділ 7: відродження української Церкви / В. Липківський. Вінніпег (Канада): Накладом фундації Івана Гришука, 1961. С. 123.

Постановою від 25 лютого 1922 року Політбюро ЦК КП(б) У доручило народним комісаріатам внутрішніх справ та юстиції зібрати всі матеріали про стан автокефальної і екзархістської церкви і підготувати доповідь на Політбюро. Перед ГПУ висувалося завдання посилити боротьбу проти «церковної контрреволюції», продовжуючи загострювати відносини між ворогуючими церковниками, визнати за необхідне посилити роботу по розколу церкви.

В той важкий час митрополит Василь Липківський прозріливо розгледів як суть більшовицької влади, так і прийоми її розкладницької політики всередині Церкви й активно протистояв цим заходам, Показовим, зокрема, у цьому сенсі був виступ на Великих зборах в 1922 р. групи священників на чолі з Самсоном Задорожнім, який запропонував оновити за класовим підходом редакцію богослужбових текстів, відзначати громадянські свята (наприклад, 1 Травня) нарівні з церковними тощо. Оцінюючи цей виступ, митрополит В. Липківський назвав його «*лементом божевільного*»²⁹, а С. Задорожного – «*божевільним негідником, що з несамовитим нахабством сполучає ганебну продажність з надто провокаційною промовою про ґрунтовну реформу УАПЦ*»³⁰.

В той час все більше українців прислухалися до цих мудрих слів архипастиря і почали вірити, що рідне Слово дасть їм змогу переконливіше і ясніше донести до Господа свої думки і сподівання і, врешті-решт, стати ближчими до Нього, а Йому – глибше розуміти їх. Здавалося, це суто релігійні справи й атеїстичній державі нема чого лякатися. Але в утилітарно-політичному розумінні більшовицького керівництва мова йшла про звуження тієї сфери суспільного життя, яка сьогодні характеризується як «русский мир». Що ж до українців, то вони здобували в своїй Церкві величезну духовну опору, і це робило їх стійкими в боротьбі за самозбереження і в протистоянні російської асиміляції, це загрожувало як більшовизмові, що на руїнах Російської імперії почав будувати нову наддер-

²⁹ Зінченко А. А. Благовістя національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині 20 ст. / А. Зінченко. К.: Освіта. 1993. С. 165.

³⁰ Там само. С. 166.

жаву, так і РПЦ з її претензіями на релігійне месіянство і роль центру світового православ'я.

Висновки. Ось як про нього писав знаний український правознавник і філософ Євген Сверстюк:

«На великому історичному переламі 20 сторіччя між епохою царської Росії і епохою диктатури большевизму він, священнослужитель і захисник віри, зі щитом «не бійтеся!» стоїть як могутній дуб, закорінений глибоко в землю. Його шарпають холодні північні вітри, навколо нього наступають і відступають війська, над ним кряче і віщує негоду вороння, навколо нього товпляться і віруючі, і суєтний люд, а він тримається корінням в рідній землі і простягає свої руки до вічного рідного неба, люті вітри вічно січуть, а рідна земля і небо вічно рятує. І досі»³¹.

В наш час постає питання: чи розумів митрополит увесь драматизм і можливі наслідки свого протистояння з могутніми противниками? З написаного їм стає очевидним, що, без сумніву, він усвідомлював небезпеку для української автокефалії з боку більшовизму та російського православ'я. У нього не було ілюзій щодо існування загрози його життю, життю близьких, духовництву і вірним УАПЦ. Але це не зупиняло архіпастиря. Він не відійшов від Господа навіть перед загрозою фізичної смерті. Бо не відійшов і від свого народу, якому присвятив усе своє життя до останнього подиху.

Багато з проблем, яких торкнувся митрополит Василь залишаються актуальними і зараз. Так, далеко не всі парафії в ПЦУ не всі українські православні перейшли в храмах на українську літургійну мову - вони все ще моляться із сильним російським акцентом. Не краще йдеться у наших православних церквах також із демократизацією церковного устрою, за який так ревно ратував Василь Липківський. Через все те здається, що єдиною сучас-

³¹ Сверстюк Є. Служіння народного Митрополита Василя Липківського / Є. Сверстюк // Служіння і спадщина Митрополита Василя Липківського: матеріали всеукраїнської наукової конференції. Київ, 17 листопада 2007 р. / Всеукраїнське товариство ім. митрополита Василя Липківського. К., 2008. С. 40.

ною ознакою українського православ'я є саме той ганебний розкол православ'я України. Цікаво знати, як довго істинно віруючі й патріотично налаштовані українці миритимуться із такою ситуацією? Чи вони, за Липківським, так і будуть *«сидіти і плакати на ріках Вавілонських»*?.. І чи зберуться коли-небудь *«живі душі, щоби відновити істинно християнське життя в Україні»*? Все ж таки є надія, що все те, про що мріяв і до чого прагнув митрополит Василь Липківський, - збудеться.

Тому залишається також актуальним і вивчення його спадщини; слід більш детально розглянути його судження про співвідношення національного та всесвітнього в українському православ'ї, його підходи щодо демократизації церкви, а також краще розкрити інші аспекти його архіпастирського служіння взаємовідносини з різними верствами населення, в. т. ч. і інтелігенцією та емігрантами) і простежити шляхи вирішення проблем, з якими зіткнувся митрополит, оскільки багато не змінилося і в наші дні.

Список джерел і літератури:

1. Бойко Ю. Митрополит Василь Липківський (в його Проповідах)/ Ю.Бойко // Церква й життя. 1975. №2. С.15-18; №3. С.13-16.
2. Зінченко А. «Ця влада не від бога, а від дракона»: ДПУ-НКВД проти свободи совісті / А. Зінченко // Вітчизна. 1991. №4.
3. Зінченко А. Благовістя національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині 20 ст./ А.Зінченко. К.:Освіта, 1993. 256 с.
4. Липківський В., митрополит. Історія Української Православної церкви. Розділ 7: відродження української Церкви / В. Липківський. Вінніпег (Канада): Накладом фундації Івана грищука, 1961. 182 с.
5. Листи В. Липківського до М. Борецького. Релігійне життя Поділля: Минуле і сучасне. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18 вересня 2008 р. Вінниця, 2008. С.314-321.
6. Мартирологія Українських Церков: У 4 т. Т.1.Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич і О. Воронин. Торонто, Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. 1207 с.
7. Митрополит Василь Липківський. Відродження церкви в Україні 1917–1930. Українське видавництво «Добра книжка». 160 випуск. Торонто 1959 р. 167 с.

8. Митрополит Василь Липківський: матеріали до біографії: З фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Упоряд. Л. Пилявець. К., 1993. 188 с.
9. Преловська І. Переслідування та ліквідація УАПЦ(УПЦ) (1921-1938 рр.): огляд архівнокримінальних справ ГДА СБ України та ЦДАГО України/ І. Преловська // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2009.
10. Преловська І. Таємні інструкції та зведення Секретного відділу ДПУ УСРР / І. М. Преловська. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921-1930). Української Православної Церкви (1930-1939): Монографія. К., Інститут української історіографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2013.
11. Преловська І. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921-1930) Української Православної Церкви (1930-1939): монографія. / І. М. Преловська. К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2013. 696 с.
12. Свєрстюк Є. Служіння народного Митрополита Василя Липківського. Служіння і спадщина Митрополита Василя Липківського: матеріали всеукраїнської наукової конференції. Київ, 17 листопада 2007 р. Всеукраїнське товариство ім. митрополита Василя Липківського. К., 2008.

References:

1. Bojko YU. Mitropolit Vasil' Lipkivs'kij (v jogo Propovidyah) / YU.Bojko // Cerkva j zhittya. 1975. №2. S.15-18; №3.
2. Zinchenko A.L. «Cya vlada ne vid boga, a vid drakona»: DPU-NKVD proti svobodi sovisti / A. Zinchenko // Vitchizna. 1991. №4.
3. Zinchenko A.L. Blagovistya nacional'nogo duhu: Ukraïns'ka cerkva na Podilli v pershij tretini 20 st./ A. Zinchenko. K.: Osvita. 1993. 256 s.
4. Lipkivs'kij V., mitropolit. Istoriya Ukraïns'koï Pravoslavnoï cerkvi. Rozdil 7: vidrodzhennya ukraïns'koï Cerkvi. V. Lipkivs'kij. Vinnipeg (Kanada): Nakladom fundacii Ivana grishchuka, 1961. 182 s.
5. Listi V. Lipkivs'kogo do M. Borec'kogo. Religijne zhittya Podillya: Minule i suchasne. Materiali Vseukraïns'koï naukovu-teoretichnoï konferencii 18 veresnya 2008 r. Vinnicya, 2008.
6. Martirologiya Ukraïns'kih Cerkov: U 4 t.T.1. Ukraïns'ka Pravoslavna Cerkva. Dokumenti, materiali, hristiyans'kij samvidav Ukraïni. Uporyad. i red. O. Zinkevich i O. Voronin. Toronto, Baltimor: Ukraïns'ke vidavnictvo «Smoloskip » im. V. Simonenka, 1987. 1207 s.
7. Mitropolit Vasil' Lipkivs'kij. Vidrodzhennya cerkvi v Ukraïni 1917-1930. Ukraïns'ke vidavnictvo «Dobra knizhka». 160 vipusk. Toronto 1959 r.
8. Mitropolit Vasil' Lipkivs'kij: materiali do biografii: Z fondiv Central'nogo derzhavnogo arhivu vishchih organiv vladi ta upravlinnya Ukraïni. Uporyad. L. Pilyavec'. K., 1993.

9. *Prelovs'ka I.* Peresliduvannya ta likvidaciya UAPC(UPC) (1921-1938 rr.): oglyad arhivnokriminal'nih sprav GDA SB Ukraïni ta CDAGO Ukraïni/ I. Prelovs'ka// Z arhiviv VUCHK-GPU-NKVD-KGB.-2009.
10. *Prelovs'ka I.* Taemni instrukcii ta zvedennya Sekretного viddilu DPU USRR/ I. M. *Prelovs'ka* //Dzherela z istorii Ukraïns'koï Avtokefal'noï Pravoslavnoï Cerkvi (1921-1930). Ukraïns'koï Pravoslavnoï Cerkvi (1930-1939): Monografiya. K., Institut Ukraïns'koï istoriografii ta dzhereloznavstva im.M.S. Grushevs'kogo,2013.
11. *Prelovs'ka I.* Dzherela z istorii Ukraïns'koï Avtokefal'noï Pravoslavnoï Cerkvi (1921-1930)- Ukraïns'koï Pravoslavnoï Cerkvi (1930-1939): monografiya. / I. M. *Prelovs'ka*. K.: Institut Ukraïns'koï arheologii ta dzhereloznavstva im. M.S.Grushevs'kogo, 2013. 696 s.
12. *Sverstyuk E.* Sluzhinnya narodnogo Mitropolita Vasilya Lipkivs'kogo / *E. Sverstyuk* // Sluzhinnya i spadshchina Mitropolita Vasilya Lipkivs'kogo: materiali vseukraïns'koï naukovoï konferencii. Kiïv, 17 listopada 2007 r. / Vseukraïns'ke tovaristvo im. mitropolita Vasilya Lipkivs'kogo. K.,2008.